

Balassi verseinek egy ismeretlen kiadásáról

A Szegei Egyetemi Könyvtár feldolgozatlan anyagában — a könyvtár dolgozóinak jóvoltából, akiknek figyelmét, segítségét hálásan köszönöm — Balassi és Rimay istenes énekeinek kiadásaira, pontosabban csak ezek töredékeire bukkantam. Bár sajnos egyikén sem volt címlap, a tipográfiai jellemzők és Dézsi Bibliográfiájának¹ leírása alapján meg lehetett állapítani, hogy a négy könyvecske közül három eddig ismeretlen kiadás.² Kiadástörténeti szempontból ezeket tehát figyelemreméltóak; közülük — a nyomdai jellemzőkből, betűformákból, helyesírásból következtetve — kettő későbbi, XVIII. századi, az egyik pedig XVII. századi. Ez utóbbi érdekességét fokozta, hogy benne megtalálható volt az idáig csak a kolozsvári 1677-es és 1681-es, ill. a debreceni 1692-es kiadásból ismert „Lectori Salutem”, mely már több, Balassi verseinek kiadástörténetével foglalkozó kutató számára volt következtetések forrása.

A könyvecskék szép bőrkötése XX századi mester kezét dicséri, akárcsak a hiányoknak üres lapokkal való, gondos — feltehetőleg esztétikai célú — pótlása. Az előzők is, a kopottabb lapok gondos restaurálása is, mind értő, szakember tulajdonosra vallottak. A könyvtár 1933/34. évi gyarapodási naplójának 3588. sz. tétele: „Dr. Dézsi Lajos örököseitől vétel” — ezt a várakozásomat teljes mértékben igazolta. Azonban meglepő, hogy Dézsi, a szegei egyetem régi magyar irodalom tanszékének egykori kiváló vezetője, aki Balassi és Rimay istenes énekeinek máig alapvető bibliográfiáját elkészítette, ezeket a kiadásokat sehol nem ismerteti.

Különösebb figyelmet természetesen — az esetleg forrásértékű — XVII. századi kiadvány érdemel. Alakja a szokásos csatos imakönyvforma, 12-12 formátumban. Ívjegyek: A—E, per 8 levél. A₂—A₆ 10 számozatlan lap, A₃ fent: Lectori Benevolo Typogr. S., A₂—A₄ kapitel: Lectori Salutem, A₄—A₆ kapitel: Elogia Balassae; majd 1—55, 1, fent: *Néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak*, GYÁRMATI BALASSA BÁLINTNAK istenes, s' egynéhány vitézi Éneki. E L S Ő., 2—55, kapitel: BALASSA ÉNEKI (tehát a Balassi szövegrész teljes); E₂—E₃ 2 számozatlan lap, kapitel nincs; 58—60, 58, fent: ELSŐ., 59—60, kapitel: RIMAI ÉNEKÍ; 6 lap hiányzik; 67—68, kapitel: RIMAI ÉNEKÍ; a többi — mintegy 240 lap + a szokásos hozzákötött kiadvány — elveszett. A szövegek sorrendje — de a lapszámozás nem! — megegyezik a kolozsvári, lőcsei, pozsonyi kiadással.

A töredékben possessor bejegyzés található (A₆). Szövege: Sum verus³ possessor hujus Libri pr. m. Samuelis Dosa⁴ (?) A kiadás helyének és idejének meghatározásában a bejegyzést sajnos nem sikerült felhasználni.

A könyvecskét — az alább felsorolandó érvek alapján — kolozsvári kiadásúnak tartom.

1. Eleve kolozsvári (v. esetleg debreceni) kiadás valószínűsíti: a, az eddig csak ezekből a kiadásokból (Kvár, 1677, 1681, Debrecen 1692) ismert „Lectori Salutem” előfordulása, b, a versek elé írt feliratok rövidege, sokszor rövid rimes verse foglalása, — amely szintén erre a kiadáscsoportra jellemző.

2. A versszövegek — az eddig ismert korabeli rendezett kiadásokkal összehasonlítva — a kolozsvári nyomtatáshoz állnak legközelebb.⁵

3. A „Lectori Salutem” kezdő M betűje metszet, szintúgy a Balassi verseinek csoportját megnyitó ének A betűje, ill. Rimay első énekének K kezdőbetűje. Ennek a metszetsorozatnak többi tagját is megtalálhatjuk a kolozsvári kiadványokban,⁶ sőt ugyanezeket a metszeteket is; az RMK I. 1103⁷ (OSzK) mind a hármat (M, A, K) együtt tartalmazza, de az M megvan még magában az 1677-es és 1681-es *Balassa és Rimay istenes éneki*⁸ kiadványban is, ezenfelül a RMK I. 1222⁹ jelzetű könyvben, ahol a töredék A₆-n levő metszetszerű is szerepel (A₄).¹⁰

¹ RADVÁNSZKY Béla: Rimay János munkái. Bp. 1904. Függelék: Balassa és Rimay „Istenes énekel”-nek bibliographiája. Összeállította: Dr. DÉZSI Lajos.

² A negyedik töredék XVIII. századi pozsonyi nyomtatvány.

³ A „verus” szó olvasata esetleg vitatható, de vö. azzal, hogy a) a V betűnek a mai Z-hez hasonló képe folyóírásban igen gyakori a XVII—XVIII. században, pl. RMK I. 494 (OSzK) 201^b oldalon található kézírás V-je is ilyen; b) a „Sum verus possessor huius libri” sztereotip formula, amelytől nemigen térnek el. L. pl. RMK I. 1113 (OSzK) possessor bejegyzéseit.

⁴ A Dosa (= Dózsa) olvasat helyességéről nem vagyok meggyőződve. Tetszetes lenne Dobát olvasni, ebben az esetben Dobay Sámuel (névét Doba-nak is írta, vö. RMK I. 764. OSzK), az ismert könyvgyűjtőt és oklevélmásolót tarthatnánk az egykori tulajdonosnak. Dobay kézírása azonban nem egyezik a vizsgált bejegyzés betűformáival. (Vö.: RMK I. 782. OSzK.)

⁵ Az eltérések számán túl jellegük is (szedéshibából eredő torzulások, vagy alapvetően más alak), valamint bizonyos sajtóhibák továbbélése, azonosága is a kolozsvári nyomtatás mellett bizonyít.

⁶ Vö. az OSzK-ban található következő kolozsvári kiadványokkal: RMK I. 1099, A₂; RMK I. 1181, A₂; RMK I. 1467, A₂; stb.

⁷ Kolozsvár, 1670. A = 155, 257, 314, 356, stb.; M = 37, 139, 144, stb.; K = 653.

⁸ Az 1677-es kiadás az Akadémiai Könyvtárban, jelzete: RMI. 8° 268 koll. 1.; az 1681-es fotómásolata az OSzK-ban, RMK I. 1258. Az utóbbi példány metszete igen elmosódott, így a betűk azonosítása némileg bizonytalan.

⁹ Kolozsvár, 1678.

¹⁰ Ez a záródísz előfordul még: RMK I. 1116 (1671), 240; RMK I. 1136 (1672) 135; RMK I. 1151 (1673), Ajánló Levél végén és 284; stb. Ezek a kiadványok az OSzK-ban megtalálhatók, valamennyi kolozsvári nyom-

Tehát a tipográfiai jellemzők is egyértelműen kolozsvári kiadásra utalnak. Látszólag azonban a nyomdai érveknek van egy szépséghibájuk: a kolozsvári — Veresegyházi Szentyel Mihály vezette — nyomda felszerelése — legalábbis 1668 (1669?)¹¹ — 1673 között¹² — megegyezett a volt váradai, Senczi Kertész Ábrahám-féle nyomdáéval, hiszen a híres váradai tipográfus halála után nyomdájának berendezése Kolozsvárra került.¹³ Így tehát azok a tények, amelyek a kolozsvári nyomda termékének mutatják a vizsgált töredéket, egyben a váradai nyomtatás mellett is bizonyítanak. Ezt a nézetet erősítheti pl. az is, hogy RMK I. 839 (OSzK) 90. I. szövegében levő kurzív betűk megegyeznek az Elogia Balassae betűivel, vagy, hogy RMK I. 751 (OSzK) „Ajánló Levél” szövegbetűi azonosak a „Lectori Salutem” szövegbetűjével.¹⁴ A váradai kiadás esetleges feltételezése azonban helytelen. Maga a kiindulópont — a két nyomda felszerelésének teljes azonosítása — is problémás, mivel Veresegyházi használt olyan metszeteket és matricákat, amelyeket váradai nyomtatványban nem sikerült találnom.¹⁵ De van egy sokkal kézenfekvőbb cáfolata is a váradai kiadás gondolatának. A lőcsei 1671-es és a pozsonyi 1676-os kiadás címlapjáról tudjuk, hogy ezek „a váradai negyedik editio szerént” nyomtattattak. A kolozsvári kiadásokban a „Lectori Salutem” amellett bizonyít, hogy ezek a második — vagy legalábbis nem az utolsó, a negyedik — váradai kiadás alapján készültek. Most vagy feltesszük, hogy a váradai kiadó először lerövidítette a versek feliratait (ahogy a kolozsvári nyomtatású szövegekben is található), majd — egy következő kiadásban — ismét visszatért a (lőcsei kiadásban megőrzött) hosszú formához — ami igencsak valószínűtlen; vagy abból kiindulva, hogy a kolozsvári kiadványokban tűnnek fel először a rövidített summák,¹⁶ a töredéket egyértelműen kolozsvári kiadásúnak tartjuk. Végül: az is a váradai kiadás ellen szól, hogy a versekből sorok maradtak ki,¹⁷ ami a szövegeket nem először kiadó, méltán híres váradai tipografusról, aki minden bizonynal Ballasi és Rimay énekeinek egymásaitól való szétválasztását elvégezte, nehezen képzelhető el.

Megkísérelve a nyomtatás idejének meghatározását, elsőnek az döntendő el, hogy vajon az eddig ismert kolozsvári kiadásoknál korábbi vagy későbbi-e a töredék. (A továbbiakban kolozsvári töredék = KT.) Kiindulásként éljünk azzal a feltételezéssel, hogy 1691 előtti,¹⁸ hiszen az ekkor Kolozsvárról kiadott kötet már nem tartalmazza a „Lectori Salutem”-et, de az előzők igen. Összehasonlítva az időben visszafelé következő, 1681. évi kiadással, ennél is korábbiak kell tartanunk. A nyomdászati érvek mellett ezt a megállapítást főleg az támasztja alá, hogy az

tatvány. A töredék I. oldalának tetejét díszítő csillagsor igen gyakran fordul elő a Veresegyházi nyomtatta könyvekben. Vö. RMK I. 1116 (1671) &₂ és 109, RMK I. 1136 (1672) 7, RMK I. 1195 (1676) A₂, RMK I. 1286 (1682) A₂ és a címlap keretdísz stb.

¹¹ Nem tudhatjuk pontosan, hogy a kolozsvári fejedelmi nyomda (később a református kollégium nyomdája) működésének kezdete melyik — az 1668-as vagy az 1669-es — évre esik. Veresegyházi Szentyel Mihály nyomdavezetői szolgálati idejét ugyan 1668. szeptember 27-étől számítják, azonban különböző bonyodalmak miatt igen valószínű, hogy a nyomdai munka csak az 1669. évben indult meg. Vö.: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmak történetéhez III. HERPELI János cikke. Szerk.: KESERŐ Balint. Bp. — Szeged 1971. 225. Továbbiakban: AT. Vö. még: FERENCZI Zoltán: A kolozsvári nyomdászati története. Kolozsvár, 1896. 40 — 41. (AT II. 168. adata téves.)

¹² Apafi fejedelem 1673-ban a gyulafehérvári nyomda berendezését is Kolozsvárra viteti, az ekkor már az enyedi és kolozsvári református kollégium tulajdonában levő nyomda felszerelését bővítve. Vö.: FERENCZI: i. m. 43. Ezt a tényt nem szokás vitatni, hiszen még a fejedelem Fogarason, az 1673. évben kelt adománylevelét is ismerjük. Herepei azonban közöl olyan adatot, ami ennek ellentmond. Franc Ádám, az egykori unitárius pap külföldön, Amsterdamban tanuló fia, 1687. február 15-én levelet küld egy ismeretlen címzettnek, amelyben úgy ír, mintha a gyulafehérvári nyomdát már Kolozsvárra szállították volna. Herepei a tények ellentmondosságát azzal próbálja feloldani, hogy feltételezi: lehetséges, „hogy Apafinak e terve Hollandiába már mint kész valósnak a híre jutott el.” Vö. AT. III. 467.

¹³ Vö. FERENCZI: i. m. 40. Szerinte a Veresegyházi vezette nyomda ua. mint amelyik egykor — Senczi Kertész irányítása alatt — a váradai ekleziásé volt. Vö. még: AT. II. 225. „A Váradról elmenekített tipográfiai Apafi fejedelem (...) rendelte Kolozsvárra”, és AT. II. 176. Herepei ezt az adatot több cikkében ismétéli, de nem mondja ki olyan egyenesen a két nyomda felszerelésének teljes azonosságát, mint Ferenczi. Talán ő is élt a gyanúperrel: hátha a kolozsvári nyomda nem csak a váraditól kapta berendezését?

¹⁴ Az említett két könyv Senczi Kertész váradai műhelyéből való.

¹⁵ Ezek: a három (M, A, K) betűmetszet és a záródisz. (Nem tudtam felfedezni ezeket a Heltai-féle és a gyulafehérvári nyomtatványokban sem.)

¹⁶ Tehát a rövidített feliratok Veresegyházi művei. Ennyi önállóságát és kezdeményezőkézséget az agilis (vö. RMK I. 1178. OSzK. Jelzetű könyvben az auctor, Nánási V. Gábor Ajánló Levelében foglaltakkal), nagy szorgalmú (vö. a működése alatti kolozsvári nyomtatványok mennyiségével), a könyvnyomtatást majd évtizedes szünet után Kolozsvárról ismét megindító és megújító, Senczi Kertész hagyományait folytató (I. 26. jegyzet) nyomdász-mesterről — akit Sz. Némethi Mihály „Orthodoxus tudós Typographus”-nak titulál (vö. RMK I. 1234. A₂, OSzK-ban) — joggal tételezhetünk fel.

¹⁷ Toinai Balog János versének Rimay által készített fordításából a 18. sor („Egyedül álltam az, ki mindnyájatoknál”), — a vers a kolozsvári 1677-es kiadásban is csonkább ezzel a sorral, de az 1681. évben már szerepel; és „A szent háromságnak harmadik személye...” kezdetű énekből a 22. sor („Jó ép egészséggel és szent lételemmel”), — de ez már megvan az 1677-es és az 1681-es évben kiadott énekekben.

¹⁸ Az 1691. évi kiadás már nem Veresegyházi Szentyel Mihály, hanem Veresegyházi István (mindketten Kassáról származtak Kolozsvárra vö. AT. II. 317) nyomtatta. (Vö. Dézsi bibliográfiájának 18. tételével, i. m. 69 — 70.) A „Lectori Salutem” csak Veresegyházi Mihály munkájában szerepel (és az 1692. évben Debrecenben kiadott könyvecskéiben, ezzel kapcsolatban talán nem fölösleges megemlíteni, hogy Senczi Kertész Várad 1660-ban történt elfoglalása után először Debrecenbe, majd Kolozsvárra menekül, mindig magával menekítve tipográfiai műhelyét is), ezért is indokolt a KT. megjelenésének évét az ő működésének idejére tennünk.

1681-es kiadás a KT. durva hibáit (pl. sorkihagyások) javítja ugyan, de javít olyan helyen is, ahol nyilvánvalóan a KT. szövege a helyes, csak hogy az eredeti szöveg a kiadó számára már nem volt érthető. („Lectio difficilior” törvénye.) Így „Az én jó Istenem, ha gyertyám nekem . . .” kezdetű vers 6. strófájának 1. sora¹⁹

az 1677-es és 1681-es kiadásban:

De a jó isten ki az *hiveket*
örzi veszedelmekben, . . .

ill. a KT.-ben:

De a jó isten ki az *hiveken*
esik veszedelmekben, . . .²⁰

Az *esik* ige ebben a régies jelentésében ma is él pl. a „megesik rajta a szíve” szólásban, azonban általános használata — az előbbi kontextus adta értelemben, misereor jelentésben — a XVII. század második felére már kihalt. Bizonyítja ezt Pápai Páriz Ferenc 1708-ban megjelent szótára is, ahol az *esik* külön szócikk, azonban jelentései — obtingit, cadit, evenit — között misereor vagy hasonló nem szerepel.²¹

A kiadó tehát jobbítani akarja a számára értelmetlen szöveget, és ez a változtatás²² a KT. 1681, ill. mivel a gondolatmenet pontosan illik az 1677-es kiadásra is, 1677 előtti kiadását bizonyítja.

Elméletben az ilyen típusú érvelés mindig megfordítható. Tétélezzük fel, hogy a KT. 1681 utáni kiadás, amikor a kiadó jobb szövegekhez jutva javítja a korábbi nyomtatványok hibáit. (Tekintsünk el most attól a kérdéstől, hogy honnan ez a bizonyos jobb szöveg, és hogy a nyomdászati jellemzők is a későbbi kiadás ellen szólnak.) Ez esetben meglepő, hogy a „javított kiadás” gyakran szavakat, sőt sorokat hagy ki. Egyszermind a kolozsvári kiadót olyan filológiai tudatossággal ruházzuk fel, ami merőben valószínűtlen; tudniillik, hogy a filológiai pontosság kedvéért feladja a közérthetőséget, és mindezt abban a korban, amikor a szövegeknek épp a közönségi igényekhez való igazítása a jellemző, a versekben ezért változtatják az egyes szám első személyű alakokat többesszámmá, amikor — feltehetőleg szintén gyakorlati célból — épp ez a kiadócsoport rövidíti meg az énekek summáit.

Az 1677-es kiadás „köztes” állapotára is hozhatók fel példák;²³ ez lényegesen több helyen egyezik KT.-el, mint az 1681-es, de egyúttal a két későbbi kiadás szövege áll egymáshoz közelebb.²⁴

¹⁹ A KT. 30. lapján, a kritikai kiadásban — Balassi Bálint összes művei I. Bp. 1951. Összeállította: ECKHARDT Sándor; továbbiakban: BÖM. — 88,26. (Az első szám a vers kiadásbeli sorszámát, a második a költemény megfelelő sorának számát jelenti.)

²⁰ A lőcsei 1670. és 1671. évi kiadásban is még . . . hivenek esik . . .”, de a későbbi kiadványokban mindegyik a rontott változat él tovább. Pl.: RMK.I. 1693. jelzetűben, Lőcse, 1704. (OSZK) és a kolozsvári, 1731-ben — „Telegdi P. Sámuel özvegyéné!” — kiadott énekszövegekben (Akad. Kt.-ban, jelzete: 520,086.)

²¹ Nem található ez a jelentés Calepinus szótáraiban (Perfectissimi Calepini Dictionarium septem linguarum, . . . — 1700-ban adták ki, és Ambrosii Calepini Dictionarium undecim linguarum, . . . — 1605-ben kiadott munka) és egy eddig meghatározatlan helyen nyomtatott XVII. századi latin-magyar szótárban és példatárban (Janua linguarum bilinguis, latina et hungarica. Praecedente dictionario) sem.

²² Több ilyen adat is — a kiragadott példán túl — alátámasztja érvelésünket;

KT.	1677-es kiadás	1681-es kiadás
(Rímayé) 37,25 <i>hazám</i>	<i>házam</i>	<i>hazám</i>
36,33 <i>halhaltya</i>	<i>halgattya</i>	<i>halgattya</i>
68,4 <i>ott felbuzdul</i>	<i>ott felbuzdul</i>	<i>ügy felbuzdul</i>
68,27 <i>Aldjon</i>	<i>Adgyon</i>	<i>Aldgyon</i>
88,39 <i>hát</i>	<i>bár</i>	<i>bár</i>
94,2 <i>néztek</i>	<i>néznek</i>	<i>néznek</i>
70,16 <i>te bennem</i>	<i>én bennem</i>	<i>én bennem</i>
88,38 <i>biztat</i>	<i>biztatsz</i>	<i>biztatsz</i>
88,38 <i>vigasztal</i>	<i>vigasztalsz</i>	<i>vigasztalsz</i>

stb.

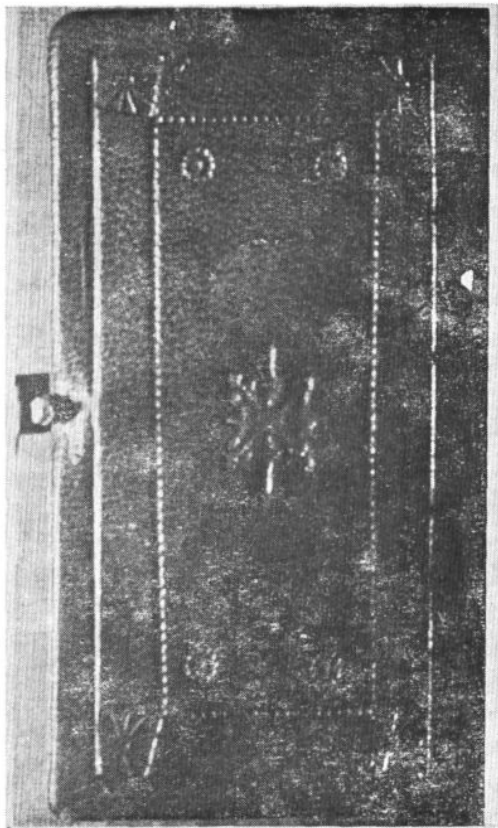
A helyes alak kurzívvval van szedve.

²³ L. 22. jegyzetben is, és még:

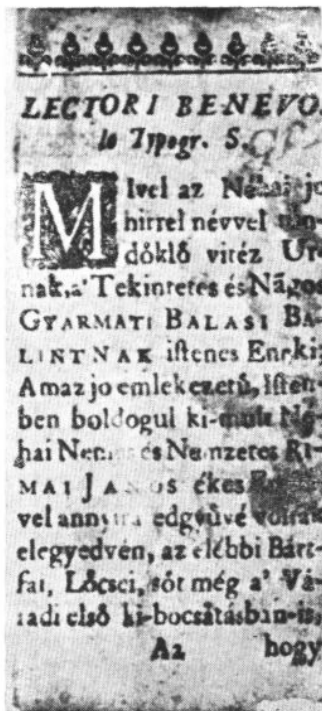
KT.	1677-es kiadás	1681-es kiadás
93,2 <i>mina</i>	<i>mind</i>	<i>mint</i>
93,13 <i>meg-omlott</i>	<i>meg-omlott</i>	<i>meg-romlott</i>
93,27 <i>kegyelmében</i>	<i>kegyelmében</i>	<i>kegyelmedben</i>

stb.

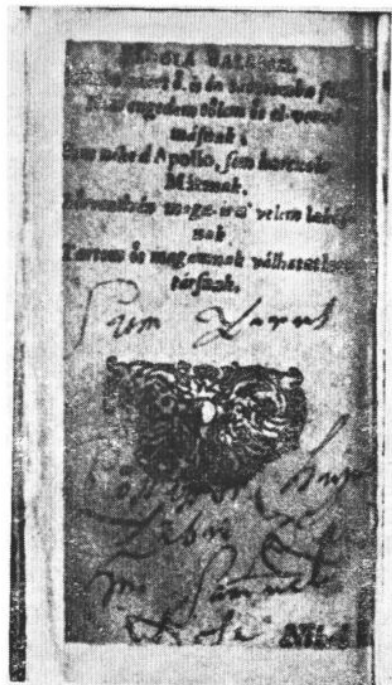
²⁴ A hangállapotbeli eltéréseket nem véve figyelembe, az 1677. évi kiadás a KT.-től 12-szer, az 1681-es kiadástól 9-szer tér el, az 1681-es a KT.-től 16 esetben. A KT. és a lőcsei 1670-es kiadás meg nem egyezéseinek a száma 20. (Nem tekintve a „ki”, ill. a „mely” vonatkozó névmás és a határozói igenév képzőjének majdnem következetes eltéréseit; a lőcsei kiadásban többnyire „ki” [ez jellemző Balassira] — vagy ragozott alakja — a határozói igeneveknél pedig -ván, -vén végződés fordul elő ott, ahol a KT.-ben a „mely”, ill. a -va, -ve képző szerepel.) A két későbbi kolozsvári kiadás hangállapota megegyezik, az i-ző nyelvjárás jellemzi őket; a KT. nyelvéllapota a lőcsei kiadásokhoz és — bár nem hiszem, hogy ennek alapján valamilyen következtetést is tehetnénk — néhány vonásában Balasséhoz áll közel.

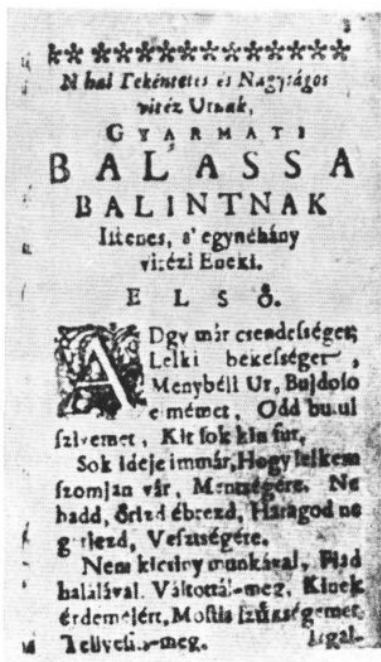
1. ábra
A KT. kötése

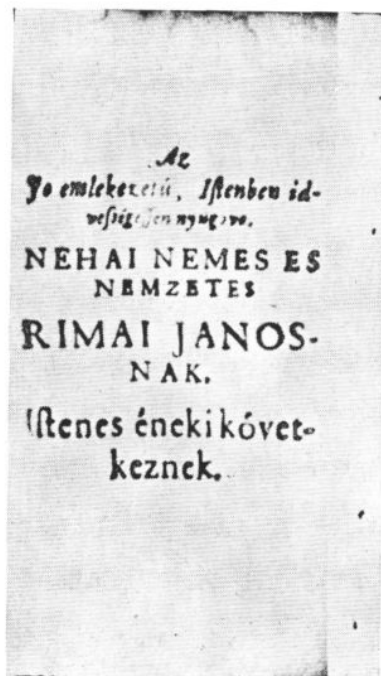
2. ábra
A töredék első fönmaradt lapja, a „Lectori Salutem” kezdete, az „M” betűmetszettel (A₃)

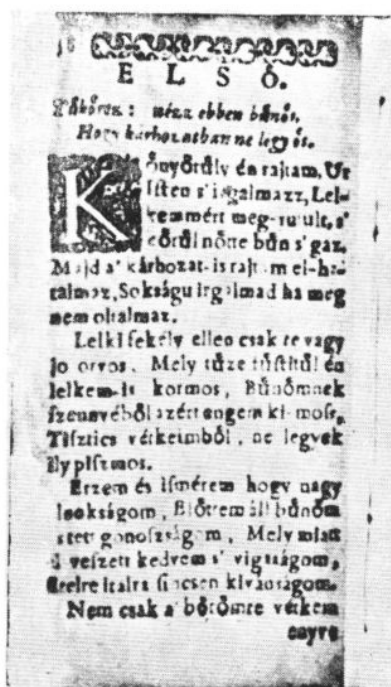
3. ábra
Az „Elogia Balassae” vége, a záródíszszel és a possessor bejegyzéssel (A₆)

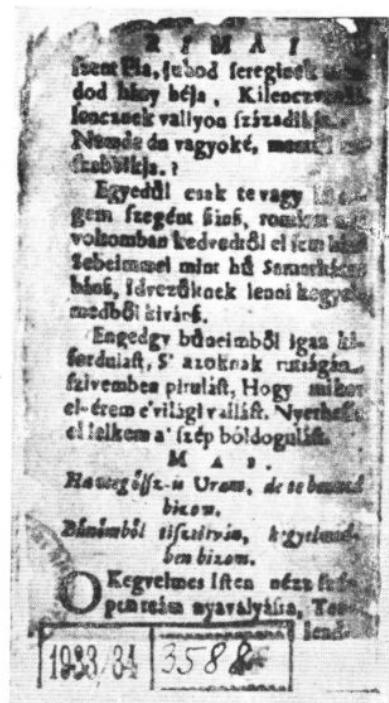
4. ábra
Balassi verseinek csoportját megnyitó
ének, az „A” betűmetszettel

5. ábra
Rimay verseinek előlapja (E^b)

6. ábra
Rimay énekeinek nyitóverse, a „K” betű-
metszettel (58.)

7. ábra
A KT. utolsó fönymaradt lapja (68.)

Még ha az 1677-es — nehezen elképzelhető: egy évben két kiadás, különböző szedéssel, számozással stb. — a szóba jöhető legkésőbbi dátumot választjuk is, a KT.-et a fentmaradt rendezett kiadások közül csak az 1670. és 1671. évi löcsei, valamint az 1676-os pozsonyi kiadás előzi meg. Ezek egymáséihoz igen közelálló szöveget hoznak, források azonos: a nyegyedik váradi editio. Mivel az teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a kolozsvári nyomtatványok ezektől függetlenek,²⁶ egy másik kiadás alapján készültek, ezért források csak egy korábbi váradi nyomtatvány lehetnek. Ismerve Szenczi Kertész Ábrahám kolozsvári kapcsolatait, sőt 1660 után kolozsvári nyomdászati tevékenységét,²⁶ az itteni nyomdászatra való hatását,²⁷ megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy az istenes énekek egy részének legjobb szövegét²⁸ a kolozsvári nyomtatványoktól várhatjuk; így a szövegjavításoknál, egy majdan elkészülő új kritikai kiadásnál elsősorban ezekre kell tekintettel lenni.²⁹

A töredék szövege, az előzőkben vázoltak és Klaniczay Tibor tanulmányának eredményei (l. 28. jegyzet) alapján Balassi verseinek következő szövegjavítását³⁰ javaslom:

Gyakori eltérések:

KT.: Az 1677-es és az 1681-es kiadás:

-tul -tol
 -tól -tül
 -ot (A tárgyrag Balassinál is így.) -at
 -ból -bul

msh. előtt az ny végű szavak nem palatális alakban, (Balassinál is)

Pl.: fént

(szerént, kísértet, stb.)

fényt

(szerint, kísirtet, stb.)

²⁶ Ezt már az eddigi szakirodalom is tényként kezelte (vö. KLANICZAY Tibor: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA I. OK XI. 1—4. sz. 314.); a szövegeltérések jellege, a summák mássága, a „Lectori Salutem” megléte ill. hiánya az állítást egyértelműen bizonyítja.

²⁷ Szenczi Kertész Ábrahám — a kolozsvári kálvinista egyházközség 1664. évi vagyonleltárkönyvének tanúsága szerint — az 1661. esztendő elején (vagy már az előző év végén) Kolozsvárront telepedett le. Vö. AT. II. 147, 161. Újra berendezte könyvnyomató műhelyét és folytatta bibliájának nyomtatását, amelyet még Váradon kezdett el. 1662 decemberéig marad Kolozsvárott, ahol a biblán kívül (amely Várad — Kolozsvár helymegjelöléssel jelenik meg) valószínűleg nem adott ki könyvet. Vö. AT. II. 162.

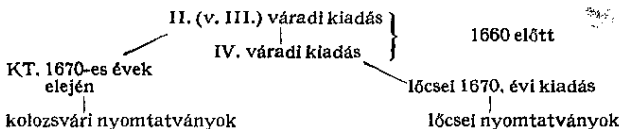
²⁸ Vö. AT. II. 165. „Működésében maga Szenczi is iskolát alapított: Kolozsváron, a tipográfiában az ő eljárásai folytatódtak egészen Tótfalusi Kis Miklósnak 1693-ban való munkába állásáig, a kompaktoriában pedig ugyancsak Kolozsváron (...) az ő gazdag díszítési módzatai (...) még évtizedekig továbbéltek.” Szenczi Kertész Ábrahámnak a kolozsvári nyomdászatra gyakorolt hatásában annak is része lehetett, hogy segítse, Sárdi Nagy János, túlélve mesterét, Veresegyházi szolgálatába szegődött.

²⁹ KLANICZAY Tibor (i. m. 277.) bizonyította be, hogy „Mindazoknál az énekeknél, melyek a Balassi-kódexből ma hiányoznak, vagy csak egy versszakkal vannak képviselve, de eredetileg megvoltak a költő saját könyvében, a legjobb szövegnek azt kell tekintenünk, amely a rendezett kiadásokban maradt ránk.” A KT.-ben Balassi neve alatt 25 ének fordul elő, ebből 2 Rimay költeménye, 9-re egyéb, autentikusabb forrásokat is ismerünk, 14-re viszont maradéktalanul érvényesek Klaniczay megállapításai.

³⁰ Nem tartom elfogadhatónak azt a nézetet, amely szerint a rendezett kiadások közül a legnagyobb forrásértékű szöveget a löcsei 1670. évi kiadás tartalmazza. Érveinkkel szemben ezt csupán az támogatná, hogy a löcsei kiadás korábban jelent meg (bár a KT. megtalálása óta ez sem biztos), mint a kolozsvári nyomtatvány. Épp a löcsei szövegeket előnyben részesítő Klaniczay Tibor (i. m. 328.) szolgált tanulmányában kifűző példát arra (vö. 28. jegyzet), hogy nem egyszerűen a korábbi kiadásokat kell forrásértékűnek tartanunk. Álláspontomat a szóban forgó kiadványok szövegeinek eltérései is indokolják — a jobb változatot általában a KT. hozza. Pl.:

KT.		lőcsei 1670. évi kiadás
7,6 gerjed		terjed
7,3 szegénység		szegénység
8,12 víz		vész
8,23 érzi		érti
94,14 szarvát	de:	szárnyát
	stb.	

További bizonyítékot szolgáltat a két löcsei kiadás szövegének összehasonlítása (vö. Eckhardt ismertetésével az 1671. évi löcsei kiadásról, MKsz 1955. 118—121.), ahol a későbbi kiadvány mindenütt a KT. szövegével megegyezőre javít. Tehát az említett nyomtatványok genealógiája:

³⁰ STOLL Béla: Szövegjavítások Balassi verseihez c. írásában (ItK 1974. 454—460.) foglalta össze legutóbb az eddigi eredményeket, és tett javaslatokat újabb változtatásokra.

4,8 meg mi nekünk *jav.*: meg nekünk — Már Stoll Béla is ajánlotta³¹ ezt a változtatást, így indokolva szükségességét: „A *mi* szó kihagyását a szótagszám miatt javasoljuk; egyébként valamennyi nyomtatott kiadásban megvan.”³² A KT.-ben azonban *nincs*, mint ahogy nem található — Stoll ugyanis tévedett megállapításában — se a lőcsei, se a többi kolozsvári kiadásban. (A *mi* szó csak az ún. rendezetlen kiadásokban szerepel.) Az előzők egyértelműen igazolják a *mi* elhagyásának helyességét.

8,19 Ennek, ugymond, mely veszett állapotja *jav.*: Ennek, ugymond, amint vagyon ő dolga — KT. alapján javítottam, de ugyanígy található a lőcsei kiadáscsoportban is. A következő, 20. sort Stoll is a rendezett kiadások szövege szerint javítja,³² de a 19. sor javítását a másik változatban, a bécsi kiadásban előforduló *veszett* szó miatt elutasítja.³³ Eljárását — mivel különösebb szabályosságot, törvényszerűséget nem tudtam felfedezni a szó felbukkanásaiban — nem látom indokoltnak. (Egyébként a 8,20 javításához adott bizonyításában Stoll összekeveri a bécsi és a lőcsei kiadást.)

8,26 Ne halogasd megszabadulásomat *jav.*: Ne halogasd megszabadításodat — KT. alapján javítva. (A lőcsei kiadásban: megszabadításodat.) Eckhardt a 8,25–26. sort a lőcsei, pozsonyi (KT.-ben is *ua.*) kiadásokból „sokkal jobbnak”³⁴ látja a bécsi-bártfainál, a 8,26 utolsó szavát — indoklás nélkül — mégis a bécsi kiadásból veszi.

8,32 kétségkednek *jav.*: kétségben estek — Ezt a kifejezést — a lőcsei kiadás alapján — már Stoll Béla is javította.³⁵ Azonban elnézhette a szöveget, mert a lőcsei kiadásban is, a KT.-ben is: *kétségben estek.* (Stoll: *esnek.*)

36 A „Bocsásd meg Úristen” kezdetű versről Klaniczay Tibor meggyőződen bizonyította,³⁶ hogy különböző változatainak két családját különböztethetjük meg. Az egyik alapszöveget, a Szenci Molnár, Hajnal, a Lipcsei- és Kuun-kódexbéli veszi alapul Eckhardt a kritikai kiadásban, a másikra, amit leghelyesebben a rendezett kiadások őriztek meg, csak jegyzetekben hivatkozik. Klaniczay érvelése alapján el kell fogadnunk, hogy a két énekcsoport Balassi két — egy korábbi, a házassága alkalmával szerzett, és egy későbbi, 1589-ben, versei összeírásának idején átköltött — változata, melyek közül a Balassi javította utolsó szöveg a rendezett kiadásokban található. Mivel Klaniczay következtetésének („... helyesebb lett volna a lőcsei kiadás szövegét venni alapul, mint a költő későbbi változatához legközelebb álló szöveget”) figyelembe nem vételével készültek a későbbi népszerűsítő kiadványok is,³⁷ fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a rendezett kiadások szerinti szöveget Dézsi már közölte,³⁸ és Balassi verseinek kiadásakor a jövőben mindkét változat közreadása lenne a leghelyesebb. A Dézsi gondozta szöveg — a KT. és a lőcsei kiadások alapján — a következő helyeken javítandó:

19. sor: *vagy* helyett *Nagy*

53. sor: *igazán* helyett *egyedül*

54. sor: *el-tőle* helyett *ő-tőle*

57. sor: *el-keseredett* helyett *meg-keseredett*

38,7 Én reám most mert nagy sokan feltámadtak *jav.*: Én reám mert nagy sokan most feltámadtak — A javítást a KT. és a lőcsei kiadás alapján végeztem.

41,1 Krisztus *jav.*: Jézus — A KT. és a lőcsei kiadás alapján. A vers szövegösszefüggését vö. azzal, hogy a keresztény vitézek, a végbeliek „Jézus” csatakiáltással törtek az ellenségre.

41,3 kérlek vigy *jav.*: vigy kérlek — Javítva a KT. és a lőcsei kiadás alapján.

41,8 Észt és bátorságot *jav.*: Eszet, bátorságot — A KT. szerint.

41,20 s szívemnek bátorsága *jav.*: én szívem bátorsága — A KT. és a lőcsei kiadás alapján javítva.

41,23 Észt és bátorságot szerencsés nagy sok jót csak jóvoltodtul várok *jav.*: Bátorságot, eszet, sok jó szerencsét, csak jóvoltodból várok — A javítás a KT. és a lőcsei kiadás szerint történt.

41,27 ki adsz *jav.*: kit adsz — A rendezett és rendezetlen kiadásokban mindenütt „kit”. Eckhardt ezt „ki”-re javítja, azzal az indoklással, hogy „nyilván hiba, a mondatnak így nincs értelme; a 'kit' tárgyi kötőszóból alanyit kell csinálnunk . . .”³⁹ Megítélem szerint Eckhardt téved,

³¹ STOLL Béla: i. m. 455.

³² STOLL Béla: *uo.*

³³ STOLL Béla: *uo.*

³⁴ BÖM. 167.

³⁵ STOLL Béla: i. m. 456.

³⁶ KLANICZAY Tibor: i. m. 314–316.

³⁷ Pl. a Szépirodalmi Könyvkiadó mindegyik kiadványa, a legutolsó, 1974-ben, a Magyar Hellkon sorozatban megjelent „Balassi Bálint összes versei, Szép magyar Comoeidiája és levelezése” című is, amelyiknek szövege pedig — STOLL Béla gondozásának jóvoltából — lényegesen jobb a többi kiadásénál.

³⁸ Balassa Bálint minden munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta Dr. DÉZSI Lajos. 1923. I. 17–20.

³⁹ BÖM. 212.

a „kit” az előtte álló tárgyragos szóra, a „szablyát”-ra vonatkozik, hasonlóképp az előző szakasz szintén utolsó sorának . . . „szégvent, kit mégis vallok” szerkezetéhez.

94,26 vadak kik lakoztok *jav.*: vadak ti kik laktok — Javítva a KT. és a lőcsei kiadás alapján.

94,37 Mert ez az, az kinek *jav.*: Mert ő az, az kinek — A lőcsei kiadás és a KT. alapján.

94,41 néki *jav.*: az Ur — A KT. alapján javítottam.

A Stoll Béla által javasolt szövegjavításokat a KT. a következő helyeken megerősíti: 4,5;

4,6; 7,3; 8,5; 8,12; 8,15; 8,20; 8,24; 8,33; 8,37; 8,38; 40,2; 40,7; 40,31; 68,17; 68,21; 88,28; 94,2;

94,8.

Összefoglalva mondandónkat: a Szegedi Egyetemi Könyvtárban egy idáig ismeretlen, 1669—1677 között Kolozsvárott kiadott töredékes könyvecske található, amely — a lőcsei 1670. évi kiadással együtt — Balassi ún. istenes énekei egy részének legjobb szövegforrása.

Kőszeghy Péter